

Системність як методолого-теоретичний принцип збирання та опрацювання фольклору

О.Л. Оверчук

Інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Paper received 10.10.15; Accepted for publication 06.11.15.

Анотація. У статті розглядається проблема системного аналізу фольклору як основи збирацько-дослідницької діяльності. Схарактеризовано впровадження системного підходу і положень теорії систем у культурологічну й антропологічну методології, що довело плідність принципу плюралізму і змагальності ідей у науці. Автором обґрунтовано значення системного підходу, що оптимізує виявлення закономірностей і зв'язків фольклорних явищ, для розвитку науки про усну народну творчість.

Ключові слова: фольклор, фольклорний текст, фольклористика, збирацько-дослідницька діяльність, система, системність, системний підхід

Вступ. Упродовж століть створення науково-методологічних систем, розвиток системних методів завжди було справою непересічних особистостей. Тому цілком слушно С. Адоньєва, характеризуючи внесок В. Проппа у розвиток гуманітарних наук, вказала на взаємозумовленість авторитету в науці й системи, яка є найвищим досягненням дослідницького генія: «Причина, внаслідок якої слово вченого стає авторитетним і підлягає цитуванню навіть тоді, коли його наукова система давно стала об'єктом «археології гуманітарних наук», лежить у площині особистісних характеристик» [16]. Не випадає сумніватися, що в українській фольклористиці ціла когорта талановитих особистостей, які обрали системний напрямок організації наукового дослідження.

У межах системного підходу розробляються нові, порівняно з попередніми етапами розвитку наукового пізнання, моделі пояснення змісту народнопоетичного тексту, звичаєвого права, обряду, в основі яких – пошук цілісності об'єкта та виявлення типології зв'язків з іншими об'єктами. Натомість аналітичний метод сприяє аналізу фольклорного смислу у багатоманітності форм його прояву; ці форми поділяються й розчленовуються; у фольклорне поле входять об'єкти, які раніше вважалися етнографічними, мистецькими, культурологічними. Системний підхід відкрив нові можливості розглядати одиницю дослідження – традиційний смисл, фіксує цілісність якостей об'єкта, його структуру, динаміку розвитку в часі, а не лише описуючи «новоприбулий» фольклорний текст.

У вивченні фольклору поняття системності набуло специфічного значення: сюжет вербального твору і традиційний смисл невербального явища вивчаються в декількох системах зв'язків. Причому фольклорні твори різних жанрів розглядаються у різних системах елементів і зв'язків. Ці системи, що ґрунтуються на колективному мисленні народу, стійкі, але водночас і варіантні, отже, простеживши шляхи зміни традиційного смислу у різних творах, можна напрацювати методичний апарат системного дослідження лише після накопичення великого масиву фольклорного матеріалу.

Огляд праць із теми. Упровадження системного підходу і положень теорії систем у культурологічну й антропологічну методології довело плідність принципу плюралізму і змагальності ідей у науці. Перші спроби застосування системного методу в культурології простежуються у працях Л. Вайта «Наука про культуру» (1949), «Еволюція культури» (1959), «Поняття культу-

ри» (1973) [2]. Ідеї Лезлі Вайта сформулювали уявлення про традиційне знання як категорію динаміки розвитку соціокультурного середовища. Після цього моделювання культурних конфігурацій стану народної свідомості вже не обходилося без поняття «система». Розуміння культури як системи демонстрували у своїх працях Б. Малиновський, П. Сорокін, Т. Парсонс та ін.

Поняття «система» і «системність», що завоювали високий авторитет у німецькій класичній філософії, часто критикувалися в ірраціоналістичних течіях XIX–XX ст., оскільки системність часто ототожнювалася з формально-педантичною процедурою упорядкування значень [8, с. 13–18]. Проте представники жодного з наукових напрямків, заперечуючи надбання попередників, все ж не могли обійтися без посилань на опозиційні авторитети, а згодом визнавали цінність багатьох їхніх висновків. Узагальнюючи значення системного і структурного підходів у соціології, П. Блау наполягав на пошуку «спільного знаменника, який дозволяє знайти дотичне у цих підходах з одного боку і провести розмежування між ними і підходами інших учених – з іншого» [4, с. 12]. Таким спільним знаменником виявилася категорія «системності»: зі становленням теорії систем вона стала інструментом дослідження культурної реальності й проникла в гуманітарну наукову практику опанування соціокультурних площин. Системний підхід, при якому об'єктом дослідження постає сукупність взаємопов'язаних елементів, являє собою форму додатка до теорії пізнання і діалектики дослідження процесів, які відбуваються у суспільстві, природі, творчості. Кожний об'єкт при цьому є водночас системою й підсистемою, тобто елементом більш загальної системи [10, с. 312].

Мета. Мета представленої статті полягає у здійсненні аналізу методологічного інструментарію, виробленого Південно-західним відділом Російського географічного товариства, на рівнях: фіксація, систематизація, класифікація та наукове опрацювання фольклорного матеріалу. Також автор конкретизує сутність системного підходу, його роль та значення для розвитку фольклористики.

Матеріали та методи. Для всебічного висвітлення заявленої проблеми застосовано комплекс наукових методів. В основу дослідження покладено *історіографічний* і *культурно-історичний* методи, які уможливають пояснення важливості системного підходу при аналізі фольклорних явищ. У дисертації також використано *описовий*, *типологічний*, *порівняльний* методи.

Результати та їх обговорення. Тепер системний підхід широко використовується не лише в природничих науках, але й в історії, етнології, психології, філології, мистецтвознавстві. У фольклористиці за своїми пізнавальними тактиками системний підхід має багато спільного із структуралізмом і структурно-функціональним аналізом, які також оперують поняттями «система», «системність», «структура», «функція». Але фольклористика акцентує увагу на різномісних зв'язках фольклорного явища в плані передавання традиційного смислу. До того ж принципи системного підходу є більш гнучкими і осяжними, вони не настільки жорстко обмежують концепцію і не абсолютизуються так, як це спостерігається в багатьох інтерпретаціях структуралізму і структурно-функціонального аналізу [15].

Сучасна наука про народну творчість характеризується плюралізмом наукових підходів до вивчення фольклорного явища. Науковці сьогодення, пропонуючи новітні методики вивчення фольклорних текстів, інтегративні засоби їх пізнання, так чи інакше повертають до життя ті прийоми, які були вже апробовані ученими, що закладали підвалини інтегративного, комплексного наукового освоєння фольклорного факту.

Фундаторами наукового осягнення фольклорної картини світу України є перші наукові осередки, з посеред яких чільне місце належить Південно-західного відділу Російського географічного товариства (далі – ПЗВ РГТ), що нараховувало близько 200 членів. Їхні імена для науковців багатьох поколінь позначають добу становлення української фольклористичної науки: В. Антонович, Г. Галаган, Ф. Вовк, А. Димінський, М. Драгоманов, П. Житецький, С. Завойко, Г. Залюбовський, П. Іващенко, О. Кістяківський, М. Константинович, Г. Купчанко, М. Левченко, М. Лисенко, А. Лоначевський, І. Манжура, О. Маркович, І. Новицький, Я. Новицький, І. Рудченко та П. Рудченко, О. Русов, С. Русова, М. Симонов (Номис), Ю. Федькович, П. Чубинський, Д. Яворницький та багато інших. Ураховуючи досвід збирання, класифікації та публікації народознавчого матеріалу своїми попередниками, саме представники ПЗВ РГТ у 70-ті роки XIX ст. запропонували нову методологію наукових досліджень фольклорного тексту як синкретичного явища, що цілісно зберігає етнічну інформацію.

Грунтовне обстеження конкретного регіону та фіксацію різножанрових фольклорних утворів із використанням експедиційного методу здійснював і М. Костомаров. Так, П. Попов зауважив: «Незважаючи на похилий вік і хвороби, вчений [М. Костомаров – О.О.] брав особисту участь у фольклорно-етнографічних подорожах. У травні 1872 року разом з Чубинським він відвідав місця подій Коліївщини 1768 року та визвольної війни 1648 - 1654 років... іздив він для для безпосереднього вивчення історії і фольклору» [12, с. 96]. Отож, ми маємо можливість пересвідчитися в тім, що спільні пошуки фольклору, відповідно – вироблення методології польової фольклористики – результат співпраці досвідченого наставника та талановитого послідовника. Саме тому збирацький і дослідницький типи діяльності у фольклорі найбільш взаємопов'язані і взаємопроникні. Дослідження фольклорних явищ окремого регіону, як те було поставлено за мету ПЗВ РГТ, є одним із прикладів такої інтегративної діяльності.

Із позицій сучасної фольклористики такий висновок постає у річищі концепції О. Івановської, ключовим положенням якої є розуміння фольклору як образної системи традиційних смислів та функціональної системи суб'єктності його носіїв [7]. Так, О. Івановська дає визначення фольклору як цілісної системи, яка складається з елементів, що за певними правилами тісно взаємодіють один з одним і з навколишнім середовищем, із визначенням мови як системи, сформульованої Ф. де Соссюром. Фольклорна сфера розглядається нею як відносно самостійна система, з одного боку, і як елемент інших систем, з іншого.

Слушною є думка дослідниці про системність як одну з найважливіших характеристик фольклору, яка виявляється в тому, що її елементи складають комплексну когерентну структуру, рівні якої визначаються взаємодією цих елементів, при цьому кожен рівень може бути представлений у вигляді окремої системи. Система фольклору при всій своїй нормативності в природних умовах існування є відкритою і такою, що розвивається, для котрої властиві процеси дифузії, конверсії, трансформації. У складній поліелементній фольклорній системі через універсальність її функцій узгоджуються в єдиному цілому різні за природою і призначенням форми культурної діяльності. Доцільність системного підходу в межах фольклорного тексту пояснюється тим, що в тексті інтегруються системність і структурність фольклору, інтенційно зумовлені ознаки адресата та адресанта, його концептуальна творча сфера [7]. Ця теорія постала у розвиток ідеї К. Богданова, який вважає, що «фольклор... не може мислитися інакше, ніж набір текстів, об'єднаних спільним смислом...» [5, с. 54]. До сьогодення системний підхід у фольклористиці не існує у вигляді строгої теоретичної і методологічної концепції: він лише виконує евристичні функції, залишаючись сукупністю пізнавальних тактик і принципів, що спрямовують дослідження. Це спрямування відбувається двома шляхами: 1) методи системного підходу дають змогу фіксувати брак методологічного інструментарію в освоєнні фольклорного поля; 2) принципи системного підходу суттєво допомагають формулювати нові предмети дослідження, передбачаючи їхні структурні й типологічні характеристики, сприяючи конструюванню доцільних дослідницьких програм.

Системний підхід відкриває нові можливості розглядати одиницю дослідження – традиційний смисл, фіксуючи цілісність якостей об'єкта, його структуру, динаміку розвитку в часі, а не лише описуючи «новоприбулий» фольклорний текст. Фольклористика, використовуючи досвід системних досліджень, накопичений у суміжних галузях знань, прагне відстежувати традицію у видах духовної діяльності та в матеріальних формах її прояву. При цьому фольклористика не може спиратися лише на системні принципи соціально-гуманітарного пізнання. Має рацію В. Анікін: «На жаль, досвід збирачів і публікаторів ще багато в чому не осмислений, але вже зараз є підстави заперечувати абсолютизацію якогось одного принципу і вважати його єдино можливим і єдино прийнятним. Завжди треба пам'ятати про те, що може дати той чи інший принцип, а чого не дасть» [1, с. 371-372].

Висновки. Отже, системний підхід до фольклорних явищ як об'єктів із традиційним смислом є одним із незаперечних досягнень концептуальної бази сучасної фольклористики. Однак ми переконані, що ці глибокі загальнотеоретичні висновки не могли б здійснитися, якби видатні збирачі, учені-фольклористи не заклали методологічні підвалини системного підходу і на його основі не упорядковували змістові та формальні аспекти фольклорного матеріалу. Наша думка узгоджується з висновками інших дослідників наукової методології учених-фольклористів. Так, у роботі В. Федас, присвяченій методологічним засадам дослідницької діяльності М. Максимовича, зазначено: «Для нас важливим є те, що М. Максимович розглядав народнопоетичний твір як комплексне явище, що має системний зв'язок не лише з творцем, але й з виконанням та виконавцем. Змістові і власне художні елементи тексту він досліджував у нерозривному зв'язку з особистістю того, хто їх доносить до слухача або передаватиме нащадкам» [13, с. 102].

Можемо стверджувати, що фольклорні об'єкти у світлі системного підходу уже традиційно розглядаються як підпорядковані завданню і цілям дослідження, завдяки чому постають ланками єдиного дослідницького механізму, що діє за визначеними принципами. Ці принципи дають змогу не лише впорядковувати фольклорний матеріал, демонструючи внутрішні зв'язки і провідні функції, а й визначати позитивну роль кожного елемента у системі передавання традиційних смислів. До цих принципів відносять: 1) цілісність, яка дає змогу розглядати систему як єдине ціле і як підсистему для вищих рівнів; 2) ієрархічність будови, тобто наявність багатьох елементів, розміщених на основі підпорядкування нижчих рівнів вищим рівням; 3) структурність, що дозволяє аналізувати кожний окремий елемент за його ознаками, якостями і функціями усієї структури; 4) множинність, завдяки якій можна використовувати багато моделей для опису елементів; 5) системність як здатність об'єкта виявляти усі ознаки системи [11; 9, с. 65-70].

Виходячи із зазначеного вище, у контексті системного підходу ми тлумачимо фольклорні явища як ці-

лісну множинність елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними. У підвалини системи закладається системотворчий чинник, організаційне начало, яке визначає спрямування усієї функціональної специфіки окремих елементів.

Спираючись на фундаментальні висновки в теорії систем [14], ми узагальнюємо, що застосування системного підходу в гуманітарних науках передбачає обов'язкове використання таких методів: 1. Системно-елементного або системно-комплексного, який полягає у виявленні елементів, які утворюють певну систему. У фольклористиці це окремі тексти, архетипи, традиційні ідеї. 2. Системно-структурного, який полягає у виявленні внутрішніх зв'язків і залежностей між елементами і дає змогу уявляти внутрішню організацію досліджуваної системи, як, наприклад, у пошуку спільних фольклорних мотивів у різножанрових фольклорних комбінаціях. 3. Системно-функціонального, що передбачає виявлення функцій, виконання яких об'єднує елементи в систему. Зокрема, таким методом досліджено функції подолання внутрішніх особистісних конфліктів у рекуртській темі українського фольклору [6, с. 66-77]. 4. Системно-цільового, який спрямований на визначення цілей створення системи. 5. Системно-ресурсного, який полягає у виявленні масиву матеріалу, який стає ґрунтом для створення системи. 6. Системно-інтеграційного, який дозволяє розкрити якісні ознаки системи, що забезпечують її цілісність. 7. Системно-комунікаційного, що означає необхідність виявлення зовнішніх зв'язків даної системи з іншими. У фольклористиці встановлення таких зв'язків з іншими антропологічними галузями є неодмінною умовою появи прогресивних гіпотез. 8. Системно-історичного, який дає змогу з'ясувати умови виникнення системи, етапи її формування, сучасний стан і перспективи розвитку.

Таким чином, зважаючи на проведені дослідження, можемо стверджувати, що системний підхід є головною рушійною силою фольклористичного дослідження, оскільки спонукає науковця від моменту збирання і опису фольклорних явищ до узагальнення, проведення аналогій, створення ієрархічної будови фольклорного відображення народної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Аникин В.П. Теория фольклора : курс лекций / В.П. Аникин. – [2-е изд., доп.] – М. : Книжный дом «Университет», 2004. – 428 с.
- [2] Белик А.А. Культурология: антропологические теории культур : учеб. пособ. / А.А. Белик ; Рос. гос. гуманитар. ун-т. – М. : [Б. в.], 1999. – 238, [1] с.
- [3] Берг Л.С. Всесоюзное Географическое общество за сто лет. 1845–1945 / Л.С. Берг ; Акад. наук СССР. – М. ; Л. : Изд-во Акад. наук СССР, 1946. – 263 с. – (Науч.-попул. серия).
- [4] Блау П. Различные точки зрения на социальную структуру и их общий знаменатель / П. Блау // Американская социологическая мысль / сост. Е.И. Кравченко ; под ред. В.И. Добренкова ; пер. – М., 1994. – С. 8–29.
- [5] Богданов К. Повседневность и мифология : исследования по семиотике фольклорной действительности / К. Богданов. – С.-Пб. : Искусство, 2001. – 437 с.
- [6] Ивановська О.П. Подолання внутрішніх особистісних конфліктів у рекуртській темі українського фольклору / О.П. Ивановська // Вісник Київського славистичного університету. – К., 2005. – № 22. – С. 66–77.
- [7] Ивановська О.П. Український фольклор як функціонально-образна система суб'єктності : моногр. / О. П. Ивановська. – Київ : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. – 226, [2] с.
- [8] Каган М.С. Системность и целостность / М.С. Каган // Вопросы философии. – 1996. – № 12. – С. 13–18.
- [9] Кармин А.С. Общество в свете системного подхода / А.С. Кармин // В диапазоне гуманитарного знания : сборник к 80-летию профессора М.С. Кагана. Серия «Мысли-тели». – С.-Пб., 2001. – Вып. 4. – С. 34–51.
- [10] Кононенко Б.И. Большой толковый словарь по культурологии / Б.И. Кононенко. – М. : Вече ; АСТ, 2003. – 509, [2] с. : ил.
- [11] Коськов М.А. Системный подход в культурологии / М.А. Коськов // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана : материалы междунар. науч. конф. 18 мая 2001 г., Санкт-Петербург. – С.-Пб., 2001. – Вып. 12. – С. 65–70.
- [12] Попов П.М. М. Костомаров як фольклорист і етнограф (1817–1885) / П. М. Попов ; Акад. наук УРСР, Ін-т мистец-

- твознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. – К. : Наукова думка, 1968. – 113 с.
- [13] Федас В.В. Науково-теоретичні засади фольклористичної діяльності Михайла Максимовича : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Федас Валентина Володимирівна ; Київ. нац. у-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 200 арк.
- [14] Щедровицкий Г.П. Системное движение : смысл и возможные результаты / Г.П. Щедровицкий // Системно-кибернетические аспекты сознания. – Рига : Зинатне, 1985. – 324 с.
- [15] Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность / Э. Г. Юдин. – М. : Эдиториал УРСС, 1997. – 444 с. : ил., портр. – (Философы России XX века) (Системный подход. Научная школа = Systems approach).
- [16] folk.ru: Русский фольклор в современных записях / URL : <http://www.folk.ru>.

REFERENCES

- [1] Anikin, V.P. Theory of Folklore : Lectures / V.P. Anikin. - [2nd ed. , Ext.]. – M. : Book house «University», 2004. – 428 p.
- [2] Belik, A.A. Cultural studies : anthropological theories of Cultures : Textbook / A.A. Belik ; Rus. State humanit. Univ. – M. : [W. p.], 1999. – 238 p.
- [3] Berg, L.S. All-Union Geographical Society for a hundred years. 1845–1945 / L.S. Berg; Acad. Sciences of the USSR. – M.; L. : Publishing House of Acad. Sciences of the USSR, 1946. – 263 p.
- [4] Blau, P. Different views on the social structure and their common denominator / P. Blau// American Sociological Thought. – M., 1994. – P. 8–29.
- [5] Bogdanov, K. Daily life and mythology : research on the semiotics of folklore reality / K. Bogdanov. – S.-Pb. : Art, 2001. – 437 p.
- [6] Ivanovska, O.P. Overcoming of internal personal conflicts in recruiting Ukrainian folklore theme / O.P. Ivanovska // Bulletin of Kyiv Slavonic University. – K., 2005. – № 22. – P. 66–77.
- [7] Ivanovska, O.P. Ukrainian folklore as functional imagery system of subjectivity : monogr. / O.P. Ivanovska. – K. : TOB UVPK «EksOb», 2005. – 226 p.
- [8] Kagan, M.S. Consistency and integrity / M.S. Kagan // Problems of Philosophy. – 1996. – № 12. – P. 13–18.
- [9] Karmin, A.S. The Company in the light of a systematic approach / A.S. Karmin // In the range of human knowledge. – S.-Pb., 2001. – Is. 4. – P. 34–51.
- [10] Kononenko, B.I. Great Dictionary of Cultural Studies / B.I. Kononenko. – M. : Veche ; AST, 2003. – 509 p.
- [11] Koskov, M.A. A systematic approach to cultural studies / M.A. Koskov // The methodology of the humanities in the perspective of the XXI century. – S.-Pb., 2001. – Is. 12. – P. 65–70.
- [12] Popov, P.M. M. Kostomarov as a folklorist and ethnographer (1817–1885) / P.M. Popov ; Acad. Of Sciences of USSR, M.T. Rylskyy Institute of Art Studies, Folklore and Ethnography. – K. : Science Thought, 1968. – 113 p.
- [13] Fedas, V.V. Scientific theoretical principles of folkloristic activity of M. Maksimovich / Fedas V. V. – K., 2005. – 200 p.
- [14] Schedrovitsky G.P. Systemic movement : the meaning and possible outcomes / G.P. Schedrovitsky // System cybernetic aspects of consciousness. – Riga : Zinatne, 1985. – 324 p.
- [15] Yudin, E.G. Methodology of Science. Consistency. Activity / E.G. Yudin. – M. : Editorial USSR, 1997. – 444 c. (Systems approach).
- [16] folk.ru: Russian Folklore in modern recordings / URL: <http://www.folk.ru>.

Consistency as methodological and theoretical principles of collecting and processing of folklore

O.L. Overchuk

Abstract. The article deals with the problem of systematic analysis of folklore as the basis for research activities. The author determines implementation of systematic approach to the theory of cultural and anthropological methodologies. Prospects of application of pluralism and competitive principles ideas in science are proved. The author characterizes the value of the systematic approach, that optimizes the process of identity and relationships of folklore phenomena. The systematic approach affects the development of the folklore science.

Keywords: *folklore, folklore text, folklore science, collective and research activity, system, consistency, systematic approach*